

УДК 159:343.98:343.432

Давидова О. В. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПРОБЛЕМА ПРОФАЙЛІНГУ В ПЕРЕГОВОРАХ З ОСОБАМИ, ЯКІ ЗАХОПИЛИ ЗАРУЧНИКІВ

Досліджено проблеми кримінального профайлінгу як складової переговорного процесу в ситуації захоплення заручників. Висвітлено окремі підходи до визначення понять «профайлінг» і «кримінальний профайлінг», зокрема сучасну їхню парадигму. Проаналізовано типологію мотивів захоплення заручників. Запропоновано рекомендації щодо тактики ведення переговорів відповідно до типу ситуації, мотивів і способу захоплення заручників.

Ключові слова: профайлінг, кримінальний профайлінг, переговори, захоплення заручників, мотиви.

Сучасний етап становлення суспільства зумовлює актуальність проблеми ненасильницьких засобів долання конфліктів. Надзвичайно важливим це питання є для правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана з конфліктними ситуаціями, що виникають під час виконання службових обов'язків.

Зазначене підтверджує нагальність здійснення психологічної підготовки працівників поліції до ефективної взаємодії з різними верствами населення, зокрема правопорушниками, у конфліктних та екстремальних умовах.

Вивчення психологічного аспекту захоплення заручників означене низкою ключових проблем: психологія спілкування терористів і заручників; психологія заручників – основних жертв дій терористів; психологія ведення переговорів із терористами.

Переговори – гідна альтернатива силовим акціям. Вони надають можливість одержати інформацію про місце укриття злочинців, довідатися про умови утримання заручників, зтягти час для проведення спецоперації.

Усвідомлення сутності механізмів надзвичайної ситуації захоплення заручників і вміле застосування психологічних

технологій ведення переговорів суттєво підвищує ефективність дій працівників поліції, даючи змогу уникнути людських втрат.

Профайлінг (англ. profile – профіль) – це комплекс психологічних методів і методик оцінювання та прогнозування поведінки людини на підставі аналізу найбільш інформативних ознак, характеристик зовнішності, невербальної та вербальної поведінки. Спершу термін «профайлінг» (профільювання) застосовували в контексті складання пошукового психологічного портрета (профілю) невідомої особи за слідами на місці злочину.

Методологія кримінального профайлінгу передбачає опрацювання матеріалів кримінального провадження та інтерпретування доказів. Результатом діяльності профайлера є кримінальний профіль – юридично значущий документ, у якому описано особистість і поведінку злочинця й жертви в контексті вчиненого злочину або серії злочинів.

Джерелами сучасної парадигми профайлінгу слугують дослідження кримінологів, фахівців із галузі судової медицини, психіатрів і кримінальних психологів.

Одним із перших пояснити сутність злочинної поведінки з позиції біологізаторського підходу спробував італійський тюремний лікар Ч. Ломброзо, який розробив антропологічну теорію злочинності. Натомість Г. Гроса можна вважати першим профайлером у сучасному значенні цього слова. Він довів можливість установлення особистості злочинця через учинений ним злочин. Уперше метод аналізу поранень (wound pattern analysis) як один зі способів ідентифікації особистості злочинця використав Д. Філіпс, який розслідував справу Джека-Різника.

Досить детально методологію профайлінгу дослідив Д. Бруссель. На його думку, за доказами з місця злочину можна діагностувати психічні відхилення злочинця та пов'язані з ними особливості поведінки. Багаторічний досвід роботи в психіатричній клініці дав змогу йому скласти точний профіль злочинця, відомого як «божевільний терорист», що підірвав близько 37 бомб у Нью-Йорку.

Методологічні витоки поняття профайлінгу сформульовано західноєвропейського та північноамериканського психологічними школами, вони ґрунтуються на необіхевіористському підході (Д. Брандсма, П. Екман, Д. Ефрон, К. Ізард, М. Карлінс, Л. Лаундес, Д. Мацумото, Д. Морріс, Д. Наварро, М. Непп, Р. Плутчик, Ф. Фареллі, О. Фрай, Дж. Хессет, Д. Хол та ін.).

Російські психологи розробили такі аспекти профайлінгу, як практична характерологія, оцінка емоційних станів людини та специфічні відмінності між поведінкою причетної особи й непричетної (О. Я. Бродецький, Є. П. Ільїн, О. Р. Лурія, В. О. Пономаренко, П. В. Симонов, Ю. В. Щербатих та ін.).

Ключовим аспектом вивчення особистості розшукуваного, підозрюваного (обвинуваченого) в межах кримінального профайлінгу є практична характерологія. Як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології застосовано чимало класифікацій особливостей характеру людей залежно від психотипу, тобто акцентуації (А. П. Егідес, А. Кемпінські, Р. Кречмер, К. Леонгард, А. Є. Личко, К. Юнг). Фахівці з юридичної психології розробили різні схеми складання психологічного портрета злочинця, детально вивчаючи особистість серійного вбивці (О. І. Анфіногенов, В. Л. Васильєв, Ю. В. Чуфаровський, Г. Г. Шиханцов).

Сьогодні найактивніше профайлінговий підхід у межах розслідування злочинів використовує Федеральне бюро розслідувань США, у складі якого функціонує особливий підрозділ – відділ вивчення поведінки. Одним із напрямів діяльності цього підрозділу є консультування з питань пошуку злочинців і складання профілів.

Проблеми профайлінгу вивчає Академія поведінкового профайлінгу (Academy of Behavioral Profiling). Вона об'єднує профайлерів, які здійснюють приватні розслідування, і має розвинену мережу представництв у країнах Європи [1].

Процес соціальної перцепції передбачає такі етапи:

- 1) сприйняття зовнішнього вигляду та поведінки об'єкта спостереження;
- 2) формування уявлень про психологічні особливості, психічний стан об'єкта спостереження.
- 3) формулювання припущень щодо причин і наслідків поведінки;
- 4) визначення стратегії власної поведінки.

Отже, тактика переговорів безпосередньо пов'язана з профілем особистості злочинця. Саме тому для профайлера важливо знати методики прихованої діагностики, зокрема легендарного опитування, підготовки індивідуальної моделі впливу, аналізу відеозапису, особистості за фото.

Об'єктами профайлінгу є міміка, жести, пози, мовні особливості, рухи очей, хода, одяг, аксесуари, поведінкові особливості, фізіологічні реакції.

Специфіку організації переговорного процесу та підготовки спецоперації зі звільнення заручників визначають, зокрема, мотиви дії терористів. У цьому контексті окреслимо типологію мотивів зазначених осіб.

1. Злочинці, які діють із психологічних мотивів. Їхні вчинки не передбачувані. Вони щомиті можуть вдатися до насильства. Виокремлюють три види цього типу злочинців:

- самогубець;
- психічно хворий;
- особа, яка прагне помститися.

Загроза самогубства – один із найскладніших різновидів інцидентів, пов'язаних із захопленням заручників, оскільки злочинець є водночас і жертвою. Особистість цього типу, опинившись у складній життєвій ситуації, не здатна продовжувати жити. Водночас їй бракує сили, щоб самоусунутися. Такий тип становить надзвичайну небезпеку: особа не сприймає реальність і може не реагувати на логічні аргументи парламентаря. Іноді ця людина навмисно провокує на себе вогонь спецслужб. Для ліквідації означених інцидентів доцільно використовувати рятувальні команди.

Психічно хворий злочинець, захоплюючи заручника, діє майже несвідомо. Взяття людей у заручники за цих умов здебільшого є імпровізованим, спонтанним і завжди нелогічним. Так, співробітники мають з'ясувати обставини злочину: захоплення сталося під впливом короткочасного психічного розладу чи внаслідок серйозного захворювання, що спричинило порушення структури особистості. Для встановлення діагнозу захворювання слід залучити фахівців.

Особа, яка прагне помститися, здатна принести в жертву інших, якщо це сприятиме досягненню її особистих цілей. Таку людину спонукає до дії єдиний мотив – помста. Вона не бачить відмінності між своїм ворогом та іншими людьми, що випадково стали учасниками драми. Злочинець вистежує своїх жертв незалежно від того, реальними чи уявними ворогами вони є. Під час реалізації свого задуму він здатний тримати як заручників мешканців цілого міста.

2. *Злочинці, які діють із кримінальних мотивів.* Вони зазвичай погоджуються на переговори та не завдають шкоди заручникам. Це переважно люди, які мислять раціонально та вміють правильно оцінити обставини, визначити потенціал противників і діяти відповідно до власних оцінок. Такий злочинець може захоплювати заручників тоді, коли його застали на місці злочину, у разі, якщо він перебуває в ув'язненні, а також із метою здирництва.

Злочинець, якого застали на місці злочину, не може сховатися від співробітників охорони або поліції, які прибули на місце події. Він не має заздалегідь розробленого плану утримання заручників. Така особа схильна вести переговори зі співробітниками спецслужб, які пропонують йому прийнятний шлях розв'язання проблеми.

Ув'язнений, вдаючись до взяття заручників, безперечно, різниться з іншими особами, здатними на ці дії. Він добре обізнаний зі своїм оточенням, знає супротивників, яких потенційно може захопити як заручників. Особа здатна залучати інших ув'язнених до втілення свого плану та має змогу ретельно підготуватися до його реалізації. Перебуваючи вже в ув'язненні, злочинець певною мірою почуває себе впевнено в процесі протистояння правоохоронцям, маючи на меті домогтися звільнення або зміни умов утримання.

Для злочинця-здірника захоплення заручників є своєрідним бізнесом. Зазначені дії він учиняє холоднокривно, сміливо та рішуче. Злочинець намагається змусити інших людей виконати його умови, цілком усвідомлюючи наслідки, які йому загрожують у разі невдачі.

3. *Злочинці, які діють з політичних мотивів.* Цей тип злочинця також має три різновиди:

- учасник громадського руху протесту;
- фанатик;
- терорист.

Учасник громадського руху протесту – це ідеаліст, відданий своїй справі. Його мета – домогтися (зазвичай мирним шляхом) певних соціальних поліпшень. Його підтримує група друзів й однодумців, об'єднаних спільними соціальними цінностями. Їхні дії є відкритими та мають на меті вербування прихильників задля здійснення соціальних змін. Соціальний протест може набути

форми захоплення якого-небудь приміщення разом з людьми, що мешкають або працюють там. Ці особи кидають виклик суспільству, а отже, протидіяти їм надзвичайно складно: вони сприймають реальність із раціональних позицій.

До типу фанатиків належить людина, яка є палким послідовником певної ідеології. У такий примітивний спосіб вона прагне розв'язати нагальні суспільні проблеми. Можливість доволі простого вирішення нагальних питань приваблює людей цього типу. Коли вони знаходять вихід, то чинять опір тим, хто стоїть на їхньому шляху. У цьому разі рішення захопити заручників є досить спонтанним. Особа, наприклад, може захопити своїх політичних супротивників. Якщо фанатик, який є послідовником певної ідеології, наважується взяти заручників, він стає надзвичайно агресивним, адже обстоює значущу для себе філософію.

Дії терориста ґрунтуються на переконанні, що встановлені суспільством норми не мають законної сили. Він добре підготовлений ідеологічно, теоретично і практично, дисциплінований, обізнаний щодо засобів протидії правоохоронцям. Злочинець безумовно підкоряється керівникові. Тому під час переговорів слід намагатися вплинути на керівника вищого рівня в групі, представником якої є терорист [2].

Визначення типу злочинця передбачає ретельний аналіз оперативної інформації. На підставі останньої також можна визначити мотиви захоплення заручників і психологічні особливості злочинця. Це дасть змогу розробити тактику і стратегію ведення переговорів щодо звільнення заручників.

Крім визначення мотивів захоплення заручників і вивчення психологічних особливостей злочинців, під час підготовки до переговорного процесу необхідно також урахувати типи ситуацій, пов'язаних із захопленням заручників. Залежно від кількості заручників і злочинців, місця перебування їх виокремлюють дев'ять типів ситуацій:

- 1) злочинець-самогубець водночас є також жертвою;
- 2) один зі злочинців захоплює одного заручника;
- 3) декілька злочинців захоплюють одного заручника;
- 4) один злочинець контролює декількох заручників;
- 5) декілька злочинців захоплюють декількох заручників;

6) декілька пунктів зі злочинцями та заручниками зосереджено на обмеженій території;

7) групи злочинців, які захопили заручників, перебувають у різних місцях на значній відстані одна від одної;

8) злочинці, захопивши заручників, змінюють місцеперебування;

9) злочинці тримають заручників на відстані.

Кожен зазначений вище тип ситуації передбачає відповідну специфіку організації переговорного процесу та підготування спецоперації зі звільнення заручників.

Захоплення заручників має на меті отримання в майбутньому вигоди, що може бути як матеріальною, так і нематеріальною (наприклад, певний перелік прав, вимога доставити групу до країни, з якою немає договору про видачу злочинців, тощо).

Способи захоплення заручників можуть бути різними: таємний чи відкритий, насильницький або ненасильницький.

Насильницьке захоплення передбачає насильство, що є небезпечним для життя та здоров'я. Різновидом ненасильницького захоплення може бути захоплення шляхом обману потерпілого. Однак трапляються випадки, коли особу утримують не захоплюючи її (наприклад, коли представник влади добровільно стає заручником замість захоплених).

Осіб, які вдаються до протиправних діянь, умовно можна поділити на два основні типи – соціально адаптивний і соціально дезадаптивний [3, с. 74].

Соціально адаптивному типу особистості правопорушника притаманні високий рівень нервово-психічної, емоційно-вольової стійкості, стресостійкість, здатність до тривалих психофізичних навантажень. Особа має належні адаптивні особливості нервової системи (силу, рухливість нервових процесів). Ці якості можуть підсилюватися розвиненим інтелектом, гнучким мисленням, кмітливостю, прагматичним складом розуму, здатністю прогнозувати розвиток подій не лише під час учинення протиправного діяння, а й у ситуаціях активної протидії зусиллям правоохоронців. Такі особи нерідко мають широке коло інтересів, розвинені пам'ять, увагу й уяву, сприйняття. Вони вирізняються високим (завищеним) рівнем домагань, що іноді призводить до переоцінки власних сил і можливостей та може бути однією з причин помилкових дій під час протидії працівникам поліції.

У мотиваційній структурі особистості цього типу переважають ціннісні орієнтації, що дають змогу їм усвідомлено ігнорувати соціальні норми, загальноприйняті правила поведінки тощо. Цим злочинам притаманний низький рівень нормативності поведінки, що відповідає такому самому рівню правосвідомості.

Комплекс перелічених якостей особистості дає змогу представникам цього типу довше, порівняно з іншими правопорушниками, залишатися невикритими, фундаментально засвоювати кримінальний досвід, уміло використовувати його у своїй протиправній діяльності, набуваючи відповідної кримінальної кваліфікації. Цей тип особистості є поширеним серед тих, кого вважають професійними злочинцями, лідерами організованих злочинних груп, керівниками організованих злочинних угруповань.

Обираючи тактику спілкування із цими особами, працівникові поліції слід пам'ятати: злочинці є вкрай недовірливими, скептичними, тому заздалегідь очікують на брехню. У жодному разі не слід обіцяти правопорушникові того, що правоохоронні органи не зможуть виконати. Необхідно застосовувати методи переконання, а не навіювання. Чітким виконанням обіцянок (нехай навіть незначних) слід сформувати впевненість у перспективності взаємодії під час переговорів і поступово завоювати довіру. Під час спілкування доцільно не залякувати, а детально пояснити можливе настання негативних наслідків для злочинця за вчинене протиправне діяння.

Соціально дезадаптивний тип особистості правопорушника означений низькою емоційно-вольовою стійкістю, зниженою опірністю до стресів, психічними аномаліями, психопатичним складом особистості. Не розвинені на належному рівні соціально адаптивні якості цих осіб, знижений поріг їхньої нервово-психічної стійкості можуть посилюватися недостатньо розвинутим інтелектом, слабкою здатністю до передбачення наслідків.

Поведінка цих порушників здебільшого зумовлена досить примітивними потребами (наприклад, проводити час за розвагами, уживаючи спиртні напої, наркотики тощо). Їхні світоглядні настанови, інтереси, ціннісні орієнтації характеризуються бездуховністю, примітивізмом, факхом високих ідеалів. Тому їм складно прогнозувати власні вчинки, поведінку заради досягнення більш значущих цілей, ніж задоволення

раптових потреб. М. Оскільки такі потреби не завжди можуть бути задоволені, у таких осіб виникає неконтрольований стан фрустрації та підвищеної агресивності.

Обираючи тактику ведення переговорів із ними, працівник поліції повинен урахувати, що такі особи хоча мислять незріло, проте не втрачають контакту з реальністю. Тому не можна допускати, навіть ненароком, слів і висловів, які потенційно можуть принизити їхню підність.

Процес переговорів зі злочинцями передбачає такі етапи:

- 1) діагностичний;
- 2) визначення позицій;
- 3) висування вимог і пошук компромісів;
- 4) досягнення повної або часткової згоди, окреслення шляхів її реалізації.

Складання психологічного портрета злочинця відбувається саме на першому – діагностичному – етапі. Водночас профайлінгову діяльність триває протягом усього процесу переговорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ениколопов С. Н. Психологические особенности криминального профайлинга / С. Н. Ениколопов, Н. А. Ли // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 5. – С. 295–299.

2. Свободный Ф. К. Особенности ведения переговоров в ситуации захвата заложников : метод. рек. / Ф. К. Свободный. – Барнаул : Барнаул. юрид. ин-т МВД России, 2004. – 29 с.

3. Александров Д. О. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції : навч.-метод. посіб. / Д. О. Александров, Я. Ю. Кондратьев. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2003. – Ч. 3 : Психологічне забезпечення переговорної діяльності. – 124 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.04.2017
